

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS SIENŲ STEPĖSE XIV–XVI AMŽIUJE SAMPRATA¹

Tomas Čelkis

Humanitarinių mokslų daktaras
Lietuvos istorijos institutas
Archeografijos skyrius
Tel. (8 5) 262 68 48
El. paštas: pastas.tc@gmail.com

Įvadas

XIV–XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) istorijoje vienas svarbiausių valstybingumo rodiklių buvo valstybės teritorijos formavimasis. Aiškiausiai šią raidą atskleidžia tarpvalstybiniai delimitaciniai susitarimai su gretimomis šalimis, kurie teisiškai įtvirtindavo teritorijų priklausomybę. XIV–XV a., ypač Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto laikais, LDK politinis darinys aprėpė plačią teritoriją, pasiekė savo apogėjų – nuo „Baltijos iki Juodosios jūros“. Teritorinė struktūra buvo „eklektiška“ ir kintanti, aiškiai egzistavo politinio branduolio ir periferijų dualizmas. Labiausiai nuo valstybės politinio branduolio buvo nutolusios žemės, siekusios Juodosios jūros pakrantę (Kijevo, Podolės, Voluinės, Braclavo teritorijos). Sunku paaiškinti jų integralumą

bendroje LDK erdvinėje sistemoje ir ne vien dėl to, jog tai buvo politinė periferija, bet ir dėl jose buvusios specifinės stepių ekosistemos. Ji veikė žmonių gyvenimo būdą, socialinę ir politinę raidą. Tarpvalstybinių santykių kontekste čia susiklojo LDK valdžios pobūdis sėsliai gyvenamose teritorijose ir klajoklių totorių politinės valdžios samprata². Istorikas Feliksas Šabuldo rašė apie LDK ir totorių politinį kondominiumą XIV a.³ Šis kondominiumo elementas liko aktualus ir vėlesniais amžiais.

XV–XVI a. LDK sutartyse su totorių chanais (jarlykuose) ir Osmanų imperija buvo reglamentuoti „pasidalytų“ teritorijų priklausomybės ir tam tikri jų atribojimo klausimai⁴. Išryškėja politinių sienų sampratos stepėse problema. Juo labiau kad sėslių gyventojų ir nomadų politinių organizacijų santykis su teritorijomis ir jų

¹ Straipsnis parengtas pranešimo, skaityto tarptautinėje konferencijoje „Vidurio Rytų Europa mūšio prie Mėlynujų Vandenų metu“ (2012 m. gegužės 24–26 d., Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas), pagrindu. Tyrimas atliktas podoktorantūros stažuotės studijų 2012–2014-aisiais metu. Podoktorantūros stažuotė finansuojama pagal Europos Sąjungos struktūrinių fondų įgyvendinamą projektą „Podoktorantūros (post doc) stažuotių įgyvendinimas Lietuvoje“.

² Žr. *Marques J. P.* Sur la Nature du nomadisme des steppes eurasiatiques (toliau – *Marques J. P.* Sur la Nature) // *L'Homme*. 1988, t. 28, Nr. 108, p. 84–98.

³ Žr. *Šabuldo F. M.* Lietuvos ir Ordos kondominiumas Ukrainos žemėse XIV a. // Lietuvos istorijos metraštis. 2004/2. Vilnius, 2005, p. 5–23.

⁴ Žr. *Čelkis T.* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sienos „prie Juodosios jūros“ XV–XV a. (toliau – *Čelkis T.* Lietuvos) // *Istorija*. 2011, t. 83 (3), p. 3–13.

valdžia skyrėsi iš esmės. Todėl tiriant sienų susiklostymą stepėse atsiskleidžia ne vien teritorijų delimitacijos sampratos evoliucija, bet ir politinio sąryšio su valdomomis teritorijomis priežastys ir mastas.

Istoriografijoje LDK sienų su totorių ordomis ir Osmanų imperija problema yra sulaukusi tyrinėtojų dėmesio. Vieną pirmųjų darbų 1941 m. parengė Bertoldas Spuleris⁵, vėliau išsamų straipsnį parašė Gillesis Veinsteinas⁶. Andrzejus Dziubińskis⁷ ir Andrzejus Tomczakas⁸ savo studijose apie Lenkijos ir LDK politinius santykius su Osmanų imperija taip pat analizavo sienų problemą. Lietuviškoje istoriografijoje temą nagrinėjo Jūratė Kiaupienė⁹, Laima Bucevičiūtė¹⁰ ir

šio straipsnio autorius¹¹. Išvardytuose tyrinėjimuose labiausiai telkiamasi į minėtų sienų nustatymo ir lokalizacijos aplinkybes. O šiame straipsnyje keliamas kitas tikslas – atskleisti LDK sienų stepėse su totorių ordomis ir Osmanais sampratos bei žymėjimo raidą XIV–XVI a. Atskirai aptariamas stepių veiksnys valstybių politiniame ir socialiniame gyvenime, analizuojama LDK politinių sienų su stepių klajokliais samprata ir naujų delimitacinių procesų pobūdis su Osmanų imperija.

Tyrimo pradinę chronologijos ribą žymi vieni ankstyviausių XIV a. šaltinių duomenys apie stepių istorinės geografijos ypatybes, o baigtinę – XVI a. vidurį, kai amžiaus ketvirtame dešimtmetyje šiaurės vakarinės Juodosios jūros pakrantės teritorijas užėmė Osmanai ir buvo įgyvendinti delimitaciniai procesai su LDK ir Lenkija.

Problema tirama remiantis publikuotais istorijos šaltiniais. Naudojami naratyviniai šaltiniai – 1389 m. metropolito Pimeno iš Maskvos, vykusio į Konstantinopolį, kelionės aprašymas, jame pateikta istorinės geografijos žinių apie stepes prie Azovo jūros¹². Panašaus pobūdžio informacijos apie stepes 1420 m. pateikė archidiakonas Zosimas iš Šv. Sergejaus trejybės vienuolyno (netoli Maskvos) – aprašė kelionę, kurios metu vyko lankyti šventų vietų¹³. Svarbūs XV a. pirmos pusės burgundų riterio Ghilleberto

⁵ Spuler S. Mittelalterliche Grenzen in Osteuropa, Teil 1: Die Grenze des Großfürstentums, Litauen im Südosten gegen Türken und Tataren (toliau – Spuler B. Mittelalterliche Grenzen) // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. 1941, 6, S. 152–170.

⁶ Veinstein G., L'occupation Ottomane d'Očakov et le problème de la frontieres Lituanio-Tatare 1538–1544 (toliau – Veinstein G. L'occupation Ottomane d'Očakov) // Passé turco-tatar présent soviétique. Etudes offertes a Alexandre Bennigsen. Paris, 1986, p. 123–155.

⁷ Dziubiński A. La province Turque d'Aqkerman-nouveau facteur politique et économique sur les confins meridionaux de l'Etat Polono-Lituanien au XVI siecle (toliau – Dziubiński A. La province Turque) // Revue Roumaine d'histoire. Bucarest, 1996, t. 35, Nr. 3–4, p. 137–148; Dziubiński A. Stosunki dyplomatyczne Polsko-Tureckie w latach 1500–1572 w kontekście międzynarodowym (toliau – Dziubiński A. Stosunki dyplomatyczne). Wrocław, 2005.

⁸ Tomczak A. Z dziejów stosunków polsko-tureckich za Zygmunta 1548–1553 (toliau – Tomczak A. Z dziejów stosunków // Tomczak A. Studia Historico-Archivistica. Toruń, 2002, s. 35–69.

⁹ Žr. Kiaupienė J., Petrauskas R. Lietuvos istorija, t. 4. Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m. Vilnius, 2009, p. 45–61, 467–476.

¹⁰ Bucevičiūtė L. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XV–XVI a.: valstybės erdvės ir jos sienų samprata. Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, istorija (05 H) (toliau – Bucevičiūtė L. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė). Kaunas, 2010, p. 180–189.

¹¹ Čelkis T. Lietuvos, p. 3–13.

¹² VIII. Летописей сборникъ, именуемый патриаршею или Никоновскою летописью, Полное собрание Русскихъ летописей (toliau – VIII. Летописей сборникъ, именуемый патриаршею или Никоновскою летописью), т. 11. С.-Петербург, 1897, с. 95–104.

¹³ Сказания Русскаго Народа (toliau – Сказания Русскаго Народа) / Собр. И. Сахаровымъ. Т. 2, книга 8. Санктпетербургъ, 1849, с. 59–68.

de Lannoy (Žilberto iš Lanua) atsiminimai apie keliones per LDK ir matytas stepes¹⁴. Gausias XVI a. istorinės geografijos žinias apie LDK įtakoje buvusias teritorijas „prie Juodosios jūros“ paliudijo Mykolas Lietuvis savo darbe „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius“¹⁵. Straipsnyje taip pat naudojamos įvairiuose šaltinių rinkiniuose skelbtais dokumentais: šalių sutartimis, delimitaciniais aprašais, korespondencija. Išskirtina Lietuvos Metrikos medžiaga, ypač 12 Teismų bylų knyga, kurioje paskelbti trys informatyvūs dokumentai: XV a. antros pusės Kijevo kunigaikščio Simono Olelkaičio iniciatyva parengtas LDK žemių prie Juodosios jūros sienos aprašas¹⁶ ir dar du 1542 m. dokumentai, kuriuose fiksuoti valdovo nurodymai pareigūnams ruošti delimituoti LDK ir Lenkijos sienas su Osmanų imperija¹⁷. Ypač aktuali Lietuvos Metrikos 7 Užrašymų knyga, joje yra daug dokumentų, atspindinčių LDK ir totorių chanų politinius interesus, svarbiausi yra chanų jarlykai, juose minimos LDK valdovams suteiktos žemės ir tam tikros jų ribų gairės¹⁸. Taip pat būtina išskirti fundamentalų Dariuszo

¹⁴ Ghillebert de Lannoy (1386–1462). Oeuvres de Ghillebert de Lannoy, voyageur, diplomate et moraliste (toliau – Oeuvres de Ghillebert de Lannoy) / Ed. Ch. Potvin, C. L. Houzeau. Louvain, 1878.

¹⁵ Mykolas Lietuvis. Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius (toliau – Mykolas Lietuvis) / Vertė I. Jonynas. Vilnius, 1966.

¹⁶ Lietuvos Metrika (1540–1543). 12-oji Teismų bylų knyga (toliau – Lietuvos Metrika (1540–1543). 12-oji Teismų bylų knyga) / Parengė I. Valikonytė, N. Šlimienė, S. Viskantaitė–Saviščeviienė, L. Steponavičienė. Vilnius, 2007, Nr. 72, p. 82 (XVI a. penkto dešimtmečio dokumente fiksuotas XV a. antros pusės sienos aprašas).

¹⁷ Lietuvos Metrika (1540–1543). 12-oji Teismų bylų knyga, Nr. 71, p. 81–82 (1542 m.); Nr. 251, p. 214–215 (1542 m.).

¹⁸ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 7 (1506–1539). Užrašymų knyga 7 (toliau – Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 7). Parengė I. Ilarienė, L. Karalius, D. Antanavičius. Vilnius, 2011.

Kołodziejczyk XV–XVIII a. LDK ir Lenkijos tarpvalstybinių diplomatinių santykių su Krymo chanatu tyrimą ir jo priede paskelbtus gausius šaltinius, atskleidžiančius šalių politinius santykius¹⁹.

LDK stepė prie Juodosios jūros

LDK tarpvalstybinę istoriją su nomadų politinėmis organizacijomis analizuojančioje istoriografijoje stepių teritorija, plytėjusi Juodosios jūros pakraščiu, paprastai suvokiama kaip tam tikras gamtinis fenomenas, gamtinė kliūtis, kurioje sudėtingesnės politinės ir socialinės organizacijos sunkiai įmanomos. B. Spuleris, kalbėdamas apie LDK sienas stepių regione, teigia, jog stepė ir buvo „pirma“ gamtinė siena, kuri „įsispraudusi“ skyrė šalis²⁰. Tačiau šis erdvinis „vakuumas“ turėjo savitą struktūrinį „turinį“.

Įvairiakalbiuose XIV–XVI a. šaltiniuose stepių plotai vadinti įvairiai: *поле*, *loca deserta*, *loca desolata*, *pusthe polya*²¹. Šio-

¹⁹ Kołodziejczyk D. The Crimean Khanate and Poland–Lithuania. International Diplomacy on the European Periphery (15th–18th Century). A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents (toliau – Kołodziejczyk D. The Crimean). Leiden–Boston, 2011.

²⁰ Spuler B. Mittelalterliche Grenzen, S. 157.

²¹ Пірко В. О. Заселення і господарське освоєння степової України в XVI–XVIII ст. Донецьк, 2004, с. 12; Словарь Русского языка, XI–XVII вв. Москва, 1990, т. 16, с. 205–206. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 7, Nr. 77.1, p. 178 (1510 m.): *сынове цареви выехали с воисками в полехъ <...> тепер выехали воиска татарские у поле, якъ и выше тишемю, исуть у Чорныи Лесь и слышымю, ижъ хотят на нашу землю приити – не знаемо на нашу л землю будуть або на земляхъ вашое м(и)л(о)сти*. Elementa ad fontium editiones, t. 36 (6) / Ed. C. Lanckorońska. Romae, 1975, Nr. 586, p. 25 (1539 m.): *za Dunay w hdy pusthe polya ku Braczlawu, a tham chce Cesars thady uczynucz droga prosthо na Braczlaw; ku Lytwye, ku Lublinu*. Книга Большому Чертежу / Под. ред. К. Н. Сербиной. Ленинград, 1950, с. 50. 1627 m. Maskvos valstybės teritorijų apraše minimi: *и до Азовского; и до Черного моря поле и реки, что кочуют Малые Нагаи*.

mis sąvokomis dažnai būdavo įvardijamos tam tikros atskiros mažesnės stepės dalys: *детемъ и людемъ своимъ на поли подь Чорнымъ Лесомъ кочевати не дал*²², bet drauge buvo suvokiama, kad jos visos kartu sudarė plačios stepės visumą. Tai gerai matyti kiek vėlesniame – XVII a. pirmos pusės prancūzų inžinieriaus ir kartografo Guillaume'o Le Vasseur de Beauplano parengtame stepės apraše, jame minima smulkesnių stepės „vienetų“ visuma (*dans les campagnes desertes*)²³, jų išsidėstymą šis autorius vizualizavo 1648 m. nubraižytame žemėlapyje²⁴.

Stepių peizažo vaizdą leidžia susidaryti per jas keliavusių asmenų pasakojimai. Antai, 1389 m. metropolitas Pimenas liudija, jog, keliaudamas iš Maskvos į Konstantinopolį, drauge su kitais dvasininkais plaukė laivu Dono upe link Azovo jūros ir regėjo plačią negyvenamą stepę, kurioje miestų ir kaimų nebuvo (*точію пустыни велиа*), bet pažymėjo, jog matė daug gyvūnų ir paukščių²⁵. 1421 m. per LDK keliavęs Ghillebertas de Lannoy taip pat mini plačią stepę tarp Dniepro ir Dniestro upių²⁶. Panašiai XVI a. nurodo Mykolas Lietuvis, jog nuo paskutinių LDK tvirtovių – *Čerkasų ir Braclavo – ligi tų vienintelių Taurikos* (Крым – Т. Č.) *varčių keliaujama šešias dienas išvien lygiais ir žolės priaugusiais laukais, kur niekur nepasitaiko nei kalnų, nei girių,*

²² Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 7, Nr. 183, p. 349 (1516 m.).

²³ Гийом Левассер де Боплан. Описание Украины, Москва, 2004, с. 202.

²⁴ Ibid., с. 360–361.

²⁵ VIII. Летописей сборникъ, именуемый патриаршею или Никоновскою летописью, с. 96 (1389 m.).

²⁶ Oeuvres de Ghillebert de Lannoy, p. 61 (1421 m.).

*nei pelkių, nei sunkiai perbrendamos upės, išskyrus Dnieprą*²⁷.

Išskirtinės klimato sąlygos diktavo atitinkamas socialinės ir politinės raidos galimybes, formavo nomadų visuomenę. Pasak Eduardo Kulpino, gyvenimas stepėse labai priklausė nuo vandens atsargų, juolab kad kas 3–4 m. pasikartodavo sausras²⁸. Pasak Fediro Petrunio, pavienės totorių gyvenvietės dažniausiai būdavo prie upių, svarbu ir tai, kad jomis laivuodavo pirkliai²⁹. Stepėse buvo ryškūs sezoniniai temperatūrų svyravimai – karštos vasaros ir šaltos žiemos formavo augmeniją (pavyzdžiui, dėl to sunkiai augo medžiai)³⁰. Žmones gyventi klajokliškai skatino ir tai, kad gyvuliais nuganius plotus juose žolė ataugdavo greitai, todėl ieškant ganyklų tekdavo keliauti į kitas vietas³¹. Tačiau Sergejus Teslenokas pažymi, jog stepėse klajoklių totorių giminingės bendruomenės arba ordos klajodavo tam

²⁷ Mykolas Lietuvis, p. 24 (vertimas), orig. faksimilė, p. 2.

²⁸ Кульпин Э. С. Экологические и экономические критерии цивилизованности Золотой Орды (toliau – Кульпин Э. С. Экологические) // Золотоордынская цивилизация. Сборник статей. Вып. 2. Казань, 2009, с. 12; Кульпин Э. С. Цивилизационный феномен Золотой Орды (Колонизация южнорусских степей в XIII–XV веках) (toliau – Кульпин Э. С. Цивилизационный) // Общественные науки и современность. 2001, № 3, с. 75.

²⁹ Жг. Петрунь Ф. Нове про татарську старовину Бозьско-Дністрянського степу // Східний світ. 1928, № 6, с. 157. Taip pat жг. Сыроечковский В. Е. Мухаммед-Герай и его вассалы (toliau – Сыроечковский В. Е. Мухаммед-Герай и его вассалы) // Ученые записки Московского ордена Ленина Государственного Университета им. М. В. Ломоносова. Вып. 61. История. Т. 2. Москва, 1940, с. 13; Голубовский П. В. По поводу заметок по исторической географии южно-русских степей // Киевская старина. 1886, № 5, с. 659–683.

³⁰ Жг. Кульпин Э. С. Экологические, с. 9–11. Кульпин Э. С. Цивилизационный, с. 74–89.

³¹ Жг. Кульпин Э. С. Экологические, с. 13.

tikrame areale – turėjo „maršrutą“, kuriuo, pagal sezoną, ganydavo gyvulių bandas³². Buvo tam tikra teritorijų pasiskirstymo logika. Sudėtingas ir nelengvas klajoklių gyvenimo būdas skatino puldinėti ir plėsti gretimas, dažniausiai sėslias bendruomenes ir šalis, prie to prisidėjo ir ne itin stabilios nomadų politinės struktūros³³. Damiras Ischakovas nurodo, jog klajoklių valstybėje buvo svarbiausia chano valdžia „valdyti gentis“, o teritoriniai arealai būdavo tarp numanų geografinių objektų gairių³⁴. Todėl XIV–XVI a. formuojantis LDK politinės teritorijos ir jos sienų sampratai, stepėse šis procesas neabejotinai buvo išskirtinis jau vien dėl specifinės „kaimynystės“ su totorių politine organizacija.

LDK ir totorių teritorinių sienų pobūdis

LDK politinės galios sklaida stepių teritorijose prie Juodosios jūros konkrečiai pasireiškė Vytauto laikais, klostėsi valdžios tradicija. Kronikininkas Jonas Posilgė nurodo, jog 1398 m. Vytauto žygio prieš totorius metu prie Dniepro buvo pastatyta tvirtovė – Šv. Jono pilis³⁵, kitaip vadinta Tavane. Vytauto pilies prie Dniestro statybas 1421 m. mini ir Ghillebertas de Lannoy³⁶.

³² Тесленок С. А. История географического изучения территории Акмолинского Приишмыя в XV–XVIII веках // Средневековые тюрко-татарские государства. Выпуск 2. Казань, 2010, с. 48.

³³ Marques J. P. Sur la Nature, p. 86–87, 92.

³⁴ Исхаков Д. М. Тюрко-татарские государства XV–XVI вв. Казань, 2004, с. 29.

³⁵ Johann von Posilge. Annalista Thorun // Scriptores rerum prussicarum / Hrsg. T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke. Bd. 3. Leipzig, 1866, S. 222 (1398 m.): *und buwete eyn hus of den Nepper das flys, und die lant dorumb irgobin sich im. Das hus wart gebuwet wochen, nud his dis hus Sente Johannesburg.*

³⁶ Oeuvres de Ghillebert de Lannoy, p. 60 (1421 m.).

O štai 1420 m. archidiakonas Zosimas iš Šv. Sergejaus trejybės vienuolyno, vykdamas lankyti šventų vietų, pravažiavo Braclavą, o nuo jo keliavo per *totorių lauką* 50 mylių *totorių keliu*, aplankęs dar kelias vietas galiausiai pasiekė Dniestrą, kuris, kaip minima, skyrė Vytauto žemes nuo Moldavijos³⁷. Šie ir panašūs faktai rodo, jog palaipsniui tvirtinosi LDK valdžia, bet drauge pridurtina, kad politika šiose žemėse priklausė nuo kiekvieno monarcho užmačių, nes pasikeitus valdovui keisdavosi ir tikslai.

Vytauto laikais išryškėjo abstrakčių LDK sienų su Moldavija ir totoriais samprata, jas atitiko Dniestro ir Dniepro upės iki Juodosios jūros³⁸. Veikiausiai tai suponavo negausi sėšlių gyventojų populiacija ir klajokliai totoriai, kuriems upės ir negyvenami plotai buvo juos varžantys barjerai³⁹. Galima teigti, kad šis teritorijų atribojimas artimas nomadų sklaidos arealų pasidalijimo sampratai. Totorių chanų jarlykuose, kuriais jie suteikdavo LDK valdovams žemės, gerai atsiskleidžia teritorijų (stepių) pasidalijimo

³⁷ Сказания Русскаго Народа, с. 61 (1420 m.): *Градъ Бряславъ, и ту мы стояхомъ неделю. И поидохомъ въ поле Татарское, и идохомъ 50 миль тою дорогою Татарскою <...> Днестръ. Тутю бѣше перевозыи порубежье Воложское: и ту обонъ поль страны Волохове за перевозъ емлють, осю страну великаго Князя Витовтовы.*

³⁸ Pasak V. E. Syroechkovskio, Dnieprą kurį laiką buvo LDK ir totorių sienos gairė, bet šis autorius pažymi, kad totoriai jos ne itin paisė ir plačiai klajodavo už jos. Žr. Сыроечковский В. Е. Мухаммед-Герай и его вассалы, с. 7–8.

³⁹ Mykolas Lietuvis Dnieprą vadina siena su totoriais, upė buvusi natūrinė kliūtis. Per upę buvo galima persiurti brastose žemiau Čerkasų: *Kermeczik, Vpsk, Hierbedeievvrog, Massurin, Koczkosz, Tovvany, Burhun, Tyachinia, Oczakovv*, in: Mykolas Lietuvis, p. 62 (vertimas), orig. faksimilė, p. 34. Pavyzdžiui, XVI a. pirmos pusės Astrachanės chanato sienų su Maskva ir kitomis šalimis analogija rodo, jog jas taip pat atitiko geografiniai objektai: Зайцев И. В. Астраханское ханство. Москва, 2006 (2 изд.), с. 243–248.

logika. 1461 m. Krymo chano Chadži-Girėjaus jarlyke, taip pat 1472–1474 m. Menglio Girėjaus jarlyke išvardytos LDK valdovui suteiktos teritorijos, kaip vienetai, nurodant jų centrus ir smulkesnius priklausinius⁴⁰. Tačiau kartu jarlykuose yra minima, jog nuo Kijevo besidriekianti Dniepro upės vaga iki kur ši upė įteka į jūrą (*poczqwszy od Kiiowa do ujścia morza*) turėjo atitikti šalių ribą⁴¹. Tokia pat žemių pasidalijimo logika, išvardijant teritorinius vienetus, matoma ir XVI a. jarlykuose⁴². Šiuose dokumentuose

⁴⁰ *Kołodziejczyk D. The Crimean*, no 1, p. 529–530 (1461–1463 m.): *Kiiow ze wszelkimi dochody, ziemiami, wodami, i pożytkami ich; Łuczko z wodami, ziemiami, i ze wszelkimi pożytkami ich; Smoleńsko z wodami, ziemiami, i ze wszelkimi pożytkami ich; Podole z wodami, ziemiami, i ze wszelkimi pożytkami ich; Kamieniec z wodami, ziemiami, i ze wszelkimi pożytkami ich; Braczlaw z ziemiami, wodami, i ze wszelkimi pożytkami ich; poczqwszy od Kiiowa do ujścia morza; Szcieprutezilniskiego [sic] z ziemiami i z pożytkami ich; Żołwysz, Budala z ziemiami, wodami, i pożytkami ich; Czernieciow z ziemiami, wodami, i pożytkami ich; Bryczzienszinassf [sic], Luszcza, Chotmy, g Slenniczany [sic] z ziemiami, wodami, i pożytkami ich; Siewierskyh Nowohrod, Rylsko z wodami, ziemiami, i ze wszemi pożytkami ich; Rylsko [sic]; tumyen Szaraiewicza Jagalta wysnyui [sic] z ziemiami, wodami, i pożytkami ich; Midzass, Uspul; Starodub, Bransko z ziemiami, wodami, i ze wszemi pożytkami ich; Mychalsko, Mobutulsko, Tula z wodami, ziemiami, i ze wszelkimi pożytkami ich; Biresta i Ratuzniško, Alibsko [sic], Burunsko, Kulminsko i Saschonar z ziemiami, wodami, i ze wszelkimi pożytkami ich; Japuhrad, Balykły; k Strozowy hrod, Teskyel horodziszce, Muschiczmy hrod z ziemiami, wodami, i ze wszelkimi pożytkami ich; idem, no 4, p. 539–541 (1472–1474 m.).*

⁴¹ Nors abiejuose pastaruosiuose dokumentuose konkrečiai Dniepras neminimas, bet tai aiškiai numanoma, juo labiau, kad ši upė – „siena“ minima 1507 m. Menglio Girėjaus jarlyke – *ино починаю отъ Киева, и Днепром и до устья*, in: *Kołodziejczyk D. The Crimean*, no 8, p. 557 (1507 m.).

⁴² Analogiška žemių pasidalijimo ir „atribojimo“ samprata – 1513 m. ir 1514 m. chano Menglio Girėjaus jarlykuose (*Kołodziejczyk D. The Crimean*, no 12, p. 595–596; no 14, p. 606); 1517 m. Muhamedo Girėjaus jarlykas (ibid., no 18, p. 634); taip pat 1520 m. ir 1535 m. (ibid., no 19, p. 643; no 27, p. 703). 1539 m. Sahibo Girėjaus jarlykas (ibid., no 28, p. 713). 1541 m. sudaryta preliminarai taika tarp Lenkijos karaliaus ir

minimos teritorijos – smulkesni vienetai – galėjo turėti tam tikras savo lokalines ribas. Beveik analogiška situacija susidarė XV–XVI a. LDK ir Maskvos valstybės delimitaciniuose procesuose⁴³. Įvairios rusėniškos teritorijos arba žemės turėdavo savo ribas, kurios jas skirdavo vieną nuo kitos. O LDK ir Maskvai sprendžiant delimitacinius klausimus, sutartyse būdavo išvardijamos kiekvienai šaliai priklausiusios teritorijos, kurių pakraščių ribos ir tapdavo „nauja“ valstybių siena. Panašiai samprotauti apie LDK ir totorių sienas kiek trukdo stepių specifika, nes klajokliams sienos neturėjo tokios reikšmės kaip sėsliems gyventojams. Dėl to tarpvalstybinius teritorinius susitarimus fiksavusiuose dokumentuose delimitacinis klausimas buvo beveik neminimas. Tačiau XV a. LDK valstybės branduolyje jau buvo įgyvendinti svarbūs delimitaciniai procesai su Vokiečių ordinu, taip pat su Maskvos valstybe⁴⁴. Valstybės politikos kontekste buvo suvokta teritorijų sienų prasmė ir vertė. Todėl ilgainiui LDK politinio elito sąmonėje formavosi teritorijos, „iškliaustos“ Dniestro ir Dniepro upių, priklausomybės tradicija⁴⁵.

Sahibo Girėjaus, suderinta teritorijų priklausomybė paminint karaliui priskirtus miškus ir dykynes – *и лесы, с нуцями* (ibid., no 29, p. 72). Kiti jarlykai, kuriuose išvardytos LDK perleistos teritorijos: 1542 m. chano Sahibo Girėjaus jarlykas (ibid., no 31, p. 732–733); 1552 m. Devleto Girėjaus jarlykas (ibid., no 32, p. 741); 1560 m. Devleto Girėjaus jarlykas (ibid., no 33, p. 753–754).

⁴³ Žr. *Bucevičiūtė L. Lietuvos valstybės teritoriniai kontaktai rytuose XV–XVI a.: keletas sienų istorijos epizodų // Istorija*. 2010, t. 78, p. 3–14; *Čelkis T. Valdžia ir erdvė: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorializacijos procesas XIV–XVI a. (toliau – Čelkis T. Valdžia ir erdvė)*. Daktaro disertacija (05 H). Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius, F76–5308. Vilnius, 2011, p. 199–223.

⁴⁴ Žr. *Čelkis T. Valdžia ir erdvė*, p. 132–164, 207–212.

⁴⁵ *Codex epistolaris saeculi decimi quinti /*

Nagrinėjamos LDK dalies sienų sampratos raidoje ypatingą vietą užima Kijevo kunigaikščio Simono Olekaičio (valdžiusio 1454–1470 m.) laikais parengtas LDK sienos aprašas⁴⁶. Jame fiksuotos sienų gairės su Perekopu, Očakivu⁴⁷, Belgorodu ir Moldavija, kurias atitiko upių vagos: nuo ten, kur Marafos upė įteka į Dniestrą ir, leidžiantis jo vaga, šalia Benderų (kitaip Tiginos), iki upė įteka į Juodąją jūrą; nuo žiočių toliau siena ėjo jūros pakrante pro Očiakivą, kuris, kaip rašoma dokumente, priklauso LDK, iki Dniepro žiočių į jūrą. Nuo čia pagal Dniepro upę iki Tavanės (prie jos buvo

perkėla per upę), toliau siena ėjo pagal upę Ovečja Voda (*Овечьих Водах*) į aukštupį, pagal Samaros ir Oriolos upes iki Doneco, o nuo jo iki Tichaja Sosna upės⁴⁸. Aprašas buvo parengtas remiantis *senų žmonių* iš Kijevo, Čerkasų ir Kaniovo liudijimais, o ją apvažiavo Čerkasų vietininkas Svirplovas. Sieną atitiko geografiniai objektai – upės ir jūros pakrantė. Šio delimitacinio aprašo samprata artima „linijinei“ sienai. Išskyrus kelis įtvirtintus „pasienio“ centrus (Benderai, Tavanė, Očakivas), daugiau „pasienio“ gyvenviečių neminima. Iš esmės ši siena apibrėžė stepių plotus ir juos priskyrė LDK. Svarbu pažymėti, jog „Simono Olekaičio sienos“ delimitacijos faktą atskleidžia 1542 m. dokumentas, šį aprašą Lenkijos ir LDK pareigūnai ruošėsi panaudoti kaip svarų argumentą delimitacijos derybose su Osmanais, siekdami susigrąžinti turkų užimtą Juodosios jūros pakrantę. Tai rodo, kad to laiko LDK valdančiojo elito politinėje sąmonėje „Olekaičio siena“ buvo

Ed. A. Lewicki. T. 3. Kraków, 1894, nr. 322, p. 341 (1487 m.): *Thartaris, quorum quinque millia ad hanc partem fluvii Dnyepri navigaverant et bona regni et Lithwanie invaserant*; Archiwum ksiąząt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / Wyd. L. Z. Radziwiński. T. 4. Lwow, 1890, nr. 78, s. 81 (1537 m.); 1511 m. Moldavijos vaivada Bogdanas III kreipėsi į Žygimantą Senajį, kad būtų derinamos šalių sienos, in: Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 7, Nr. 100, p. 220 (1511 m.); Nr. 102, p. 221–223.

⁴⁶ Apie dokumento datavimą žr. *Čelkis T.* Lietuvos, p. 7–8. *Šabuldo F.* „Semiono žmonės“: jų teritorija ir vaidmuo Krymo ir Lietuvos politiniuose santykiuose XV a. pabaigoje // Lietuvos istorijos metraštis 2010/1. Vilnius, 2011, p. 5–21.

⁴⁷ Apraše minima totorių Očakivo tvirtovė pradėta statyti apie 1492 m., dėl to kiek „susvyruoja“ sienos aprašo datavimas. Aleksandras Sereda, kalbėdamas apie Očakivo toponimą, nurodo, jog šaltiniuose buvo geografinių definicijų, kaip antai „Očakivo stepė“, „Očakivo apylinkės“, „Očakivo žemė“ (*Cereda A.* Osmanская экспансия в Северо-Западном Причерноморье в XV–XVII в. (toliau – *Cereda A.* Osmanская экспансия) // *Bulgarian Historical Review*. 2009, № 1–2, c. 6–7). Istorikas definicijas linkęs kildinti nuo Očakivo įtvirtinimų (totorių centro) pastatymo metu. Regis, vertinimas negali būti neginčytinas. Istorinės geografijos specialistas Danielis Nordmanas teigia, jog pirmiausia atsirasdavo toponimai kaip atitinkami pradiniai geografiniai erdviniai orientyrai (pvz., upių, miškų ar kaimų pavadinimai), jie, ilgainiui kintant socialinėms sąlygoms (pvz., pastačius miestą tvirtovę), keisdavo savo sampratos mastą. Manytina, jog Očakivo toponimas egzistavo iki totoriams pastatant paties pavadinimo tvirtovę (žr. *Nordman D.* Des frontières. Au miroir de la France // *Annales. Histoire, Sciences Sociales*. 2003, Nr. 5 (58), p. 1049–1053).

⁴⁸ Lietuvos Metrika (1540–1543). 12-oji Teismų bylų knyga, Nr. 72, p. 82: *Сведецтво з(о)с(но)д(а)рю поведили люди старые княне, черькашане, каневьцы, ведалье тыхъ границъ з(о)с(но)д(а)рскихъ, покуля а по которымъ местьцомъ границы и врочица суть панству его милости – князству Великому Литовьскому – и з землею татарскою, Перекопъскою, Очаковомъ, Бельмъ городомъ и зъ землею Волоскою. Наперьвей поведили, ижъ земля вашей м(и)л(о)сти з(о)с(но)д(а)рская ся Великого князства Литовьского от Маравы, речки, которая в поли въ Дънестръ, и на низъ Дънестромъ по половине Дънестра мимо Тегину ажъ, где Дънестръ упалъ в море, а оттоль устя Дънестрова лименомъ пошла граница мимо Очаковъ ажъ до устя Дънепрова. А Очаковъ на земли в(а)шей милости з(о)с(но)д(а)рской стоить. А от устя Дънепрова до Таваня, у Таваня перевозки были вашей милости з(о)с(но)д(а)рские наполь с перекопъскимъ царемъ. А по той стороне Тавоня с Перекопъскою землею граница вашей милости по Овечу воду и вверхъ Овечее воды, а от верховъ Овечее воды – вверхъ Сомора и вверхъ Ориея, ажъ до Доньца, а отъ Доньца – по Тихую Сосну.*

svarbus reiškinys. Manytina, jog šis XV a. aprašas taip pat buvo parengtas LDK politinio elito iniciatyva, nes vakarinėje LDK dalyje delimitaciniai procesai buvo pasiekę brandą⁴⁹. Tačiau reikia pridurti, jog XV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje politinė situacija šiose žemėse keitėsi. Stepėse susiklostė atitinkama klajoklių chanų savivalda, o LDK kolonizuotų žemių pakraščiuose formavosi „pasienio pilių“⁵⁰, už kurių jau driekėsi stepių plotai, samprata.

Nauja LDK ir Osmanų politinių sienų stepėse samprata

1475 m. Osmanų sultonas Mechmedas II tapo Krymo chanato siuzerenu, o 1484 m. sultonas Bajazitas II užėmė dalį Moldavijos teritorijos su Kilijos uostu prie Dunojaus deltos ir Belgorodo (Akermano) uostą prie Dniestro. Klostėsi LDK ir Osmanų kaimynystė. Galiausiai 1538 m. rugsėjo 21 d. Osmanų sultono Suleimano I kariuomenė prie jau užimtų Akermano ir Kilijos miestų prijungė dalį Moldavijos teritorijos tarp Pruto ir Dniestro upių ir taip pat įsitvirtino teritorijoje prie Juodosios jūros – tarp Dniestro ir Dniepro, kuri, LDK diduomenės supratimu, priklausė jų šaliai⁵¹. Kurį laiką LDK ir Lenkija nesutiko su užkariavimu ir reikalavo gražinti žemes, o „naujają“ sieną su Osmanas kurį laiką atstojų stepių plotai⁵².

⁴⁹ Samprotauti dėl sienos aprašo parengimo aplinkybių nelengva, galima mėginti tai sieti su LDK institucionalizacijos procesais. Pavyzdžiui, XV a. pabaigoje buvo parengti Vinicos ir Žitomyro inventoriai (Lietuvos Metrika, Knyga Nr. 3 (1440–1498). Parengė L. Anužytė, A. Baliulis. Vilnius, 1998, Nr. 40–41, p. 88–89). Regis, tuo metu telkta daugiau dėmesio į šių teritorijų administravimą.

⁵⁰ Žr. *Bucevičiūtė L.* Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, p. 180–189.

⁵¹ Žr. *Čelkis T.* Lietuvos, p. 5–6.

⁵² Žr. *Dziubiński A.* Stosunki dyplomatyczne, s. 121.

1540 m. pirmą kartą Stambule iškeltas Lenkijos, LDK ir Osmanų sienų delimitavimo klausimas⁵³. Pasak G. Veinsteino, tais metais šalių pareigūnai apklausė paribio teritorijų gyventojus ir dalyje ruožų žymėjo sienas⁵⁴. Nors šių šalių delimitaciniai procesai šaltiniuose, ypač tiek, kiek jų yra publikuoti, atspindėti gana fragmentiškai, turima informacija rodo, jog 1540–1542 m. vyko įtemptos ir permainingos derybos dėl sienų nustatymo. Antai, 1542 m. balandžio 17 d. Osmanų sultonas Suleimanas I rašė Lenkijos karaliui Žygimantui Senajam apie ginčus Akermano provincijos pasienyje ir kad Krymo chano Očakivo apylinkei turi priklausyti daugiau žemių – *kaip buvę nuo seno*⁵⁵. 1542 m. valdovas Žygimantas Senasis instrukcijoje Ovručo seniūnui ponui Kristupui Kmitičiui nurodė ruošti deryboms dėl sienų su Moldavija ir Akermanu – Osmanų valda⁵⁶. Tam buvo paskirtas dvarionis iš Lenkijos Bernatas Matejevskis, o iš LDK – Kristupas Kmitičius (jam ir adresuotas raštas), jie turėjo pasirengti deryboms, surinkti būtinus dokumentus, tarp kurių minimas ankstesnės delimitacijos sienų aprašas (jis, kaip nurodoma, buvo pas Semioną Babinskį, o aprašą tąsyk parengė

⁵³ Žr. *Veinstein G.* L'occupation Ottomane d'Očakov, p. 137; *Dziubiński A.* La province Turque, p. 140.

⁵⁴ *Veinstein G.* L'occupation Ottomane d'Očakov, p. 138.

⁵⁵ Katalog dokumentów Tureckich. Dokumenty do dziejów Polski i krajów ościennych w latach 1455–1672, t. 1 (cz. 1) (toliau – Katalog dokumentów Tureckich) / Opr. Z. Abrahamowicz. Warszawa, 1959, nr. 59, s. 70–71 (1542 m.); taip pat žr. nr. 61, s. 72 (1542 m.). G. Veinsteinas pateikia archyvinių duomenų, jog 1542 m. balandį Lenkijos karūnos pasiuntinys vyko tartis dėl sienų. Žr. *Veinstein G.* L'occupation Ottomane d'Očakov, p. 138.

⁵⁶ Lietuvos Metrika (1540–1543). 12-oji Teismų bylų knyga, nr. 71, p. 81 (1542 m.).

Vinicos žemionis Bogušas Slupica). Taip pat reikėjo apklausti liudytojus – *senus ir dorus žmones* iš apylinkių, per kurias ėjo siena. Be to, valdovas nurodė reikalauti „anks-tesnės“ sienos, kokia buvo „seniau“ – iki Osmanų užkariavimo, kartu su Očakivu⁵⁷. Pasirengimo delimitacijai detalės rodo, jog sienų su Osmanais nustatymo akcija labai panaši į vakarinių LDK sienų nustatymo darbus⁵⁸. Apie analogiškus LDK ir totorių sienų nustatymo procesus nežinoma.

1542 m. liepos 20 d. atsakyme sultono vietininkui Žygimantas Senasis rašo, kad jis anksčiau gavo du turkų raštus⁵⁹, juose rašyta, jog sultono pareigūnas paskyrė žmones vykti į susitikimą su karaliaus komisarais ir kartu apžiūrėti sienas, jas pataisyti, kad turkų žmonės neganytų bandų LDK žemėse, o tik turkų valdose⁶⁰. Atsakyme karalius pritarė siūlymui ir paskyrė komisarų. Be to, tų pačių metų rugsėjo 15 d. planuotas Portos ir lenkų derybininkų, bet be LDK pareigūnų, susitikimas kur Savranė įteka į Bugo upę. Turkams siūlytos sienų gairės buvo: nuo Dniestro link Dniepro, laikantis maždaug 16 kilometrų (nūdienos metrologija) atstumo nuo Juodosios jūros, pradedant

nuo Černigrado uolienų pagal Dniestrą iš dešinės iki jo limano, toliau Kujalnyko upės vaga, rytų linkme ir kiek šiauriau iki Deligolu ežero, toliau nuo jo Berezanės upe iki kur ji įteka į Pietinį Bugą, o nuo šios upės iki Dniepro⁶¹. Tačiau šiose derybose apčiuopiamų rezultatų nebuvo pasiekta.

Tų pačių 1542 m. spalio 28 d. Lenkijos ir LDK komisarai vėl derino sienas su turkais, apklausė „senus žmones“ ir nustatė sieną Savranės ir Kodymos upių rajone⁶². Lapkričio 10–19 d. sultono Suleimano I rašte Žygimantui Senajam nurodyta, jog buvo nustatyta siena ir jos gairės driekėsi nuo Savranės vietovės Pietinio Bugo vaga nuo jos iki Dniestro ir šios upės vaga leidžiantis iki Juodosios jūros; į kitą pusę nuo tos pačios Savranės vietovės iki slėnio, vadinamo Degirmen–Deresi ir toliau iki gyvenvietės Dāvul–Ova, o nuo jos iki Dniestro⁶³. Ši siena priskyrė Osmanams plačias ir mažai apgyvendintas stepių teritorijas. Galima manyti, kad dėl to ir delimitacijos gairės buvo gana abstrakčios, atitikusios tik upių vagas. Tačiau tai jau buvo tarpvalstybiniais susitarimais suderintos ir juridiskai įteisintos sienos, kurių gairės buvo panašios į demarkacines „linijas“. Tai rodo, jog Osmanai turėjo struktūrinę teritorijos valdymo ir administravimo suvokimą, kurio stigo nomadams totoriams. Įgyvendinti LDK delimitaciniai susitarimai su turkais

⁵⁷ Ibid., Nr. 71, p. 82 (1542 m.): *Очаковъ есть ко-роля, его милости, а стоить на кгрунте властномъ князства Великого Литовьского и з давныхъ часо-въ <...> яко жь и у списех в доконьчаньяхъ татар-скихъ, которые цари перекопские с предьки госпо-дарьскими и зь его милостью самымъ господаремъ нашимъ давали.*

⁵⁸ Čelkis T. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sienų sutartys ir delimitacijos procedūra XIV–XVI am-žiuje // Lietuvos istorijos studijos. 2010, t. 25, p. 25–47.

⁵⁹ 1542 m. rugsėjo 3 d. turkų pareigūnas Osmān-Šahas atsiuntė užklausą, norėdamas sužinoti, kada ir kiek atvyks komisarų į susitikimą prie Savranės ir Kodymos upių demarkuoti sienos. Žr. Katalog doku-mentów Tureckich, nr. 62, s. 73 (1542 m.).

⁶⁰ Lietuvos Metrika (1540–1543). 12-oji Teismų bylų knyga, Nr. 251, p. 214–215 (1542 m.).

⁶¹ Dziubiński A. La province Turque, p. 141; Dziubiński A. Stosunki dyplomatyczne, s. 175.

⁶² Katalog dokumentów Tureckich, nr. 67, s. 76–77 (1542 m.).

⁶³ Ibid., nr. 68, s. 77–78 (1542 m.). Regis, tas pačias sienos gaires liudija G. Veinsteino pateiktas archyvinio dokumento fragmentas, fiksuojantis, tikriausiai, 1542 m. sienos aprašas, in: Veinstein G. L'occupation Ottomane d'Očakov, p. 141. Fragmento originalas surašytas turkų k. arabiškais rašmenimis, išverstas į prancūzų k., vertimas į lietuvių k. – T. Č.

galutinio taško sprendžiant sienų klausimus nepadėjo. Tai buvo ilgalaikis procesas, nes kartkartėmis būdavo tariamasi dėl sienų derinimo komisijų sudarymo. XVI a. penktame dešimtmetyje kai kuriuose ruožuose sienos buvo atnaujintos, nes šaltiniuose minimi pasienių konfliktai, kurie jau rodo atsiradus tam tikrus sėslius gyventojus – kolonizuotus „pasienius“⁶⁴. Antai, 1547 m. turkai, norėdami stabilizuoti sieną, netoli Benderų įkurdino 5 000 moldavų kolonistų⁶⁵. Stepėse nustatytą LDK ir Osmanų sienų samprata darėsi panaši į delimituotas sienas su Maskva ar Vokiečių ordinu, nes jau ryškėjo kolonizuotų pasienių gairės, kurios teikė sienoms stabilumo.

Išvados

1. Stepė prie Juodosios jūros ilgą laiką buvo gamtinis barjeras, skyręs LDK nuo kitų šalių. XIV–XVI a. šaltiniuose tam tikros mažesnės stepių teritorijos įprasmintos sąvokomis: *поле*, *loca deserta*, *loca desolata*, *pusthe polya*, o apskritai suvokta, kad šie vienetai sudarė stepės visumą. Nuo specifinių gamtinių sąlygų stepėje priklausė socialinė ir politinė raida. Sėsliai gyventa retai, totoriai klajojo po stepes. Todėl XIV–XVI a., formuojantis LDK politinės teritorijos sienų sampratai, stepėse šis procesas buvo išskirtinis.
2. LDK valdžios sklaida teritorijose prie Juodosios jūros konkrečiai pasireiškė Vytauto laikais, išryškėjo abstrakčių

sienų su Moldavija ir totoriais samprata. Jas atitiko Dniestro ir Dniepro upės iki Juodosios jūros – įskliaudė negausios gyventojų populiacijos stepę. Galima manyti, jog šios didelės upės tiko labiausiai, nes buvo stambūs klajoklių judėjimą varžę barjerai. XV–XVI a. totorių chanų jarlykuose, kuriais suteiktos žemės LDK valdovams, išvardijamos perleidžiamos teritorijos, kaip vienetai, nurodant jų centrus ir smulkesnius priklausinius. Minima tik viena „riba“ – nuo Kijevo besidriekianti Dniepro vaga iki kur ši upė įteka į Juodąją jūrą. Klajokliams sienos neturėjo tokios reikšmės, kaip sėsliams gyventojams. Todėl XV a. antros pusės „Simono Olekaičio sienos“ aprašas, kurio gairės panašios į „linijas“, veikiausiai buvo inicijuotas LDK valdančiojo elito.

3. XV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje keitėsi LDK politinė situacija stepėse. Jose susiklostė atitinkama chanų savivalda, o LDK kolonizuotų žemių pakraščiuose formavosi „pasienio pilių“, už kurių jau driekėsi stepių plotai, samprata. Šią teritoriją prie Juodosios jūros 1538 m. užėmė Osmanų imperija. Stambule 1540 m. pirmą kartą iškeltas Lenkijos, LDK ir Osmanų sienų delimitavimo klausimas. XVI a. penktame dešimtmetyje įgyvendinti delimitaciniai procesai su Osmanų imperija. Siena priskyrė Osmanams plačias ir mažai apgyvendintas stepes. Šalių politiniai santykiai atskleidė kitokią požiūrį į sienas. Jos buvo suderintos tarpvalstybiniais susitarimais ir įteisintos juridškai, jų gairės panašios į demarkacines „linijas“. Osmanai turėjo struktūrinį teritorijos valdymo ir administravimo suvokimą, kurio stigo nomadams totoriams.

⁶⁴ Žr. Čelkis T. Lietuvos, p. 8–9.

⁶⁵ Dziubiński A. La province Turque, p. 145. Katalog dokumentów Tureckich, nr. 92, s. 98–99 (1547 m.). Tomczak A. Z dziejów stosunków, s. 46–56; Dziubiński A. Stosunki dyplomatyczne, s. 188.

THE CONCEPTION OF TERRITORIAL BORDERS IN STEPPES OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN THE 14TH–16TH CENTURIES

Tomas Čelkis

S u m m a r y

One of the significant indicators of the statehood of the Grand Duchy of Lithuania (the GDL) in the 14th–16th centuries was the process of state formation. Borderline delimitation agreements among the neighbor states show the development of this process: it legally embedded the dependence of the territories. In the 14th–15th centuries, especially under the rule of the king Vytautas the Great, the GDL covered a wide territory “*from the Baltic to the Black Sea*”. The structure of the territory was eclectic; there was also a dualism of the political core and periphery. The outer lands reached the coast of the Black Sea (Kiev, Podolia, Volhynia, Bratslav territories). The difficulty in explaining the integration of these territories in the common GDL spatial system depends not only on being them a political periphery, but also because of the specific steppes’ ecosystem. The latter influenced the lifestyle of the people, their social and political development. In the diplomatic affairs, a mix of the GDL domination nature in the settled territories and of the conception of the political authority around the nomad tatars is noticeable.

The research of the state formation in the steppes detects the evolution of the delimitation concept between the reasons and amount of the political connection with the governed territories. The steppes were a natural barrier that separated the GDL from the other countries for a long time. The way of life there was usually nomadic. The GDL nearly reached the Black Sea under the rule of the Vytautas the Gre-

at. At the same time, the conception of the abstract borders with Moldova and Tartars showed up: the border matched the Dnieper and Dniester rivers till the Black Sea. In the 15th–16th century tatar khan jarligns, granting lands to the governing of the GDL, are mentioned as units with the pointed main centers. The “limit” mentioned in the jarligns is the Dnieper river watercourse from Kiev up to the Black Sea. The “border” for the nomads wasn’t so relevant as for the sedentary inhabitants. In the second half of the 15th century, there appeared the description of the “*Semen Olelkovich (Simonas Olelkaitis) borders*”, was which probably initiated by the ruling elite of the GDL. The political situation in steppes changed in the end of the 15th – the beginning of the 16th centuries. The khan’s self-government was formed in the outskirts of the colonized territories, and the conception of the “*outskirt castle*” appeared. Steppes spread behind these fortresses. In 1538, this territory was captured by the Ottomans. In the beginning of the fifth decade of the 16th century, the delimitation processes between the GDL and the Ottoman Empire took place, according to which the latter got the unpopulated steppes. Political relationships between the countries revealed the different varied attitude to the border: it was negotiated and juridically legalized by the international agreement, and the border came closer to the “line” conception due to the structural government of the Ottoman Empire, what was a defect in the nomad Tartars eyes.

*Įteikta 2012 09 05
Parengta skelbti 2012 09 08*